

**BIBLIOTECA
CULTURII
AROMÂNE**

www.proiectavdhela.ro

Gheorghe Vrana

**POEZIA AROMÂNĂ
ÎNTRE TRADIȚIE
ȘI MODERNITĂȚE**

Dacă marele lingvist Ovid Densusianu a scris și poezie, acesta va rămâne mai degrabă în istoria literaturii române ca un teoretician al simbolismului. Nu același lucru se va întâmpla cu Matilda Caragiu Marioțeanu. Ea este, bineînțeles, lingvistul de talie europeană, dar și o poetă de primă mărime în literatura aromână. O discreție excesivă o face să debuteze atât de târziu. Apariția volumului de „stihuri armânești” „Di nuntru și-di nafoară”¹ a fost întâmpinată așa cum se cuvenea, ca o apariție excepțională de Florica Dimitrescu în România Literară² și de Hristu Cândroveanu în Deșteptarea, Revista aromânilor.³ Kira Iorgoveanu Mantsu dedică și ea în Zborlu a Nostru⁴ o cronică elogioasă versurilor aromâne ale Matildei Caragiu Marioțeanu, încă înainte de apariția cărții. Treizeci din poeziile care se regăsesc în carte apăruseră deja în 1991 la **Electrecord**, București, în discul cu același nume.

În primul rând, ceea ce m-a izbit în această carte este limba, de o limpiditate stranie. Ea singură te îmbie la o atmosferă de transparență metafizică. O limpiditate de profundă latinitate, la care a mai acces un George Murnu. O atmosferă hieratică izvorăște din multe versuri. Un aer inițiativ te întâmpină încă de la prima poezie, care este o chintesență ce dă mărturie despre o stare de existență tragică. *Dhyeată ti hil'i-mea* (*Testament pentru fiica mea*) constituie o poezie prolog a poetei, o introducere metafizică. Nu pot să-mi opresc gândul și să nu fac o asociație cu *Testamentul* lui Arghezi sau cu *Eu nu strivesc corola de minuni a lumii* a lui Lucian Blaga. Aceasta nu pentru a arăta o similitudine de viziune cu Arghezi și Blaga ci pentru a sublinia importanța și semnificația poeziei Matildei Caragiu Marioțeanu, în arhitectura propriei cărți. *Dhyeată ti hil'i-mea* este un amestec de colocvial și de liric, de nostalgie și neputință, în care lirismul nu decurge atât din metaforă, cât din sugestie. Mama își inițiază propria fiică evocându-i acesteia o lume străveche, trecută dincolo de zare. E un fel de retrospectivă, un fel de propunere de retrăire a unor arhetipuri pe care fiica și chiar virtualul cititor nu le cunoaște. În felul acesta se stabilește și o complicitate cu cititorul. Deși în evocarea pe care o face poeta, învie o serie de elemente tradiționale: ghiuili,⁵ sinia,⁶ circhelu,⁷ poezia este de o reală modernitate. Totodată, ea este în spiritul liricii populare aromâne care „pentru un ne-aromân,” spune Tache Papahagi, este prea austeră, prea bărbătească și prea laconică. Dar în viziunea poetei Kira Iorgoveanu Mantsu tocmai această lirică prefigurează poezia modernă. Consider că nu este o întâmplare că acest spirit a fost redescoperit de către poeții aromâni moderni și cu precădere de cei mai tineri dintre aceștia.

Revenind la poezia comentată – doresc să scot în evidență că singurele versuri folclorice „Hil'ea-ni birbucusea-ni/zbuldzlu-a meu di neauâ/oc'iu di mârdezeauâ/peru di aruseauâ-truplu di-aluneauâ/boafi di pirdhyeauâ,” apar după ce poeta sfârșește evocarea aceluși topos plin de sacralitate. Ele ni se relevă ca fiind oarecum desuete în raport cu întregul poemului și reprezintă mai degrabă o duioșie, o restabilire a unei ordini edenice. Ultimul vers al poeziei „Țâni-ni, țâni mâna-ni...” luat în sine apare ca prozaic, dar raportat la poemul din care face parte se umple de semnificații și sugestii nebănuite, mie unuia sugerându-mi o imagine de Pateric, în care tradiția vie se transmite direct, fără intermediar, de la maestru la discipol. Cuvintele nu sunt suficiente. Civilizația bizantină, de care țin și aromânii, nu se întemeiază pe principiul *sola scriptura*, ci pe comunitatea de iubire a credincioșilor întru Hristos. Astfel, mâna intervine ca o binecuvântare, o întregă tradiție se transmite printr-un gest. Mâna nu mai este un simplu organ, ea devine simbol.

Matilda Caragiu Marioțeanu este o poetă profund tradițională și în același timp modernă, modernitatea poeziei ei decurgând din forma de exprimare.

Poezia Matildei Caragiu Marioțeanu poate fi citită și ca o poezie gnostică. Există un sentiment manifest sau mai puțin manifest, la scriitorii aromâni, legat de apartenența la o civilizație străveche, de veche spiritualitate, o civilizație păstrătoare de mistere și înțelepciune. Foarte semnificativă în acest sens este poezia lui Ioan Cutova⁸:

„Așa au îmbătrânit vorbe și voci
pe umărul acesta al timpului.

Sunt un urcior
de vise neplânse,
ochi de toamnă.

Serile aninate le țin:
umplete, căutări, zile împiedicate
fără dimineți. Pe cerul meu
s-a stins și ultimul soare.

Clipa de lemn mă cheamă
și ea, să o aduc
de la margine, ca un
semn să o adun,
s-o arunc peste oase.”

Din această invocată apartenență decurge probabil nevoia stringentă de a transmite o experiență trăită sau livrescă. Există o tradiție în literatura aromână a așa-ziselor părăvulii, a poveștilor parabole, tradiție care își are un loc bine reprezentat în superba literatură populară aromânească, dar și în cea cultă. Dealtfel, literatura artistică cultă aromânească începe cu *Părăvuliile* lui Mihail Boiagi publicate în celebra lui *Gramatica Aromână ică Macedonovlahă* ce a apărut în 1813 la Viena. Nicolae Batzaria își intitulează fabulele lui cu oameni – cum le-a numit inspirat criticul literar Hristu Căndroveanu – tot *Părăvulii*. Acest spirit al părăvuliilor, al parabolilor, strabate poezia mai nouă regăsindu-se explicit, spre exemplu, în unele din poeziile lui Dina Cuvata, Mihai Prefti, Ilia Coloña, ca să se reîntrupeze deplin în învăluitoarele parabole ale mai tânărului Vanghiu Dzega. Avem de-a face, de fapt, în poezia aromână, mai nou, cu niște micro-scenarii epice, care au un tâlc explicit sau implicit, care sunt mai lirice sau mai prozaice în funcție de temperamentul poetului. Pentru cel căruia nu îi este accesibilă literatura aromână, datorita obstacolului limbii, putem să facem o paralelă cu poemele-parabole ale lui Kavafis, cel mai mare poet grec al secolului. Cred că nu este lipsit de interes faptul că figura literară reprezentativă a antichității romane pentru Macedonia romanizată este Fedru, cel mai mare fabulist latin. Așa cum sublinia lingvistul Cicerone Poghirc, în studiul introductiv la o traducere în limba română a fabulelor lui Fedru, fabulistul avea conștiința că este un trac romanizat. Ceea ce am vrut eu să scot în evidență este propensiunea aromânilor pentru acest gen de a scrie, precum și faptul că există în regiunea locuită de ei o tradiție în acest sens, cu origini foarte îndepărtate. În nici un caz nu vreau să reiasă din prezentarea mea vreun moft protocronist. Acest stil de a aborda literatura și chiar existența este specific aromânesc, după cum este și specific balcanic și oriental.

Dacă înțelesul gnomic al poeziei *Dhyeatâ ti hil'i-mea* este mai încifrat, fiind necesară decriptarea lui, în alte poezii el este evident.

În *Datlu (Datul)* poeta face o apologie a statorniciei destinului, el fiind un dar ce nu se poate lua înapoi. Cât de implacabil sună sentința din ultima strofă a acestei poezii: „O, Dumnidzale, tată!/
Nu poț si-ni l'ei nâpoi/ațeauâ țî ni-ai datâ,/ câ-i lucru-avutu/elu, DATLU!”

În Dicționarul Explicativ al Limbii Române, gnomii sunt definiți ca fiind fiecare dintre spiritele despre care se credea că locuiesc în interiorul pamântului, păzind bogățiile lui ascunse. Cât de important este acest fel de a fi ne dovedește poeta în *Câpăchi di ocl'i (Pleoape)*, unde ne dă o definiție plastică, poetică a acestui model ontologic:

Adrati,uidisiti
câpăchili hrisusiti
cadu seara apustusiti
hivritili pleopi.
Amirâril'i, paradhisu
cu sori și cu luțefiri
harei vecl'i și nali
încapu, sta nicârtiti
dupâ câpachili a tali.
Li-ncl'idz, sinduchi ascumti
di tini mași dișcl'isi
și-haraua tut-a tauâ-i!
O,vluyisiti pleoapi!
Mași vreri și doruri, gâna,
nu-ncapu și curâ, șcl'ioapi,
li pingu și-li dirinâ-
nvirinatili pleoapi...

În excelenta poezie *Praguri* se poate descifra o nostalgie după o existență naturală, născută din deziluzia față de limitele civilizației. Există în mai multe versuri ale poetei o nostalgie după o trăire cosmică, ca stare originară.

În registru gnomic pot fi citite *Giocu șuțatu (Joc invers)*, *Zvici (Bice)*, *Frică (Frică)*, *Scarâ (Scarâ)* după cum, în aceeași interpretare, în *Doru di bană (Dor de viață)* se poate descoperi o filozofie stoică. Am mai putea, bineînțeles, să mai cităm și alte poezii.

Repertoriul poetei este însă mult mai larg, existând la Matilda Caragiu Marioțeanu o poezie a reflecției filosofice, a jocului intelectual de idei, care are un caracter discursiv sau care îmbină un astfel de caracter cu plasticitatea expresiei lirice. Dar există și o poezie unde întrebarea filosofică devine cântec pur.

Spuni-ni Doamne, câtâ iu-i Scâpitata?

Câtâ cari parti a lumil'ei

și-a lunâl'ei

va-ni tornu fața

tu-aumbrâ?

Ńi-u doru di-aumbra fârâ urmâ.

Mi doari lu'ina
 ți u portu
 amânatu
 tu mini-ni...
 Spuni-ni, Doamne, câtâ iu-i Scâpitata?
 Di câtâ iu yini elu, Soarili,
 cându dipuni?
 Nîi-u doru di aumbra fârâ urmâ,
 Di oara ațea, unâ,
 a-Nsirârilei
 cându Vinita și Vgata
 si-mpriună...

Oara a-nsirârilei

Un poem superb, unul dintre cele mai frumoase, cum remarca și Kira Iorgoveanu Mantsu este *Adamlu și Eva (Adam și Eva)*:

Unâ saricâ lae
 pi albulu di sfildișu
 a chetriloru di unâ etâ
 tu mardzini di-amari
 unâ noapti...
 Eara `nôară!
 Unâ cânduși albâ
 pi lailu di câtrani
 a undiloru cutrimburati
 tu mardzini di amari
 unâ noapti...
 Eara... `nôară!
 Cânduși albâ
 saricâ laii
 lailu cu albu
 albu cu lailu
 unu suffitu albu
 unu suffitu singuru
 tu mardzini di-amari
 unâ noapti...
 Eara... `nôară!

Pornind de la o sarică și o cândușă (haina femeiască fără mâneci, din stofă groasă, care se purta pe vreme rece) simbolizând lumea ce a murit, poeta plasmuește un univers posibil. Sarica neagră semnifică bărbatul, principiul masculin iar cândușa albă, femeia, principiul feminin. Două simboluri ale unei lumi moarte devin viață. „Adamlu și Eva” este o poezie a ambiguității perfecte. Eu găsesc în această poezie o confirmare a teoriei despre simbol a genialului teolog și gânditor rus Pavel Florenski, care spunea în *Știința ca descriere simbolică*⁹: „Realitatea se descrie

cu ajutorul simbolurilor sau al imaginilor. Dar simbolul ar înceta să mai fie simbol și ar deveni în conștiința noastră o realitate simplă și independentă, nelegată de obiectul simbolizat, dacă descrierea realității ar avea drept obiect doar această realitate; descrierea trebuie să țină seama totodată de caracterul simbolic al simbolurilor înseși, cu alte cuvinte, printr-un efort deosebit să țină în același timp seama și de simbol și de obiectul simbolizării.”

Aproape imnice sunt poeziile *Venus, Cruși Maltezi (Răscruci Malteze)* și *Căprili di Santorin (Caprele din Santorin)*, unde lirismul își atinge propria nuditate. De o eufonie și o frumusețe deosebită sunt cuvintele folosite de poetă: Venus, Milo, Cirene, Cnido, Malta, Santorin, care ele însele pot fi citite ca niște micro-poeme.

În *Adil'iu (Respir)* poeta ia cunoștință de miracolul existenței prin epidermă, un lucru mai rar întâlnit:

Îni cădzu pi nucă unâ frândzâ
uscată
greauâ di pumoara-anlui ți tricu
galbinâ
lișoarâ di mușuteața-l'i
supțâri, fârâ trupu, ți fisea-l'i deadi.
Adil'iu
MINI.
Câ țe MINI?
Cum di-adil'iu tâși mini?
Câ țe adil'iu mini
vîmtulu adusu
di frândza pi ducâ
ți-nî cădzu pi nucă?
Cum di-adunai tâși MINI
tutâ haraua di adil'eari
di frândzâ fârâ adil'eaticu, pi ducâ,
ți-nî cădzu pi nucă?
Adil'iu...
Adil'iu!
Ahâtâ ghineață!

La alți poeți, miracolul de a fi se descoperă prin ochi, prin auz. Unii văd lumina acolo unde alții nu văd nimic, alții, precum Blaga, aud tacerea. După același Florenski, mâna este mama tuturor uneltelor „după cum pipăitul este tatăl tuturor senzațiilor.”¹⁰ Filosoful consideră că cea mai nobilă dintre senzații este vederea, dar așa cum remarcase încă Aristotel „a vedea înseamnă, în fond, a pipăi cu ajutorul retinei.” Vederea este, astfel, un pipăit foarte subtil în concepția filosofului. Iată cum o intuiție poetică se întâlnește cu știința și cu filosofia. Poeta mai scrie și versuri folclorice. Aceste versuri tradiționaliste sunt scrise din interiorul folclorului ca să folosească o expresie pe care unii critici au aplicat-o poemelor lui Federico Garcia Lorca din ciclul *Poema del Cante jondo (Poemul cântecului bătrânesc)*.

Adevărul este că poeta reușește să resuscite tradiția mult mai bine în poemele de factură modernă decât în stihurile numite atât de frumos „cu harizmă veacl'i” (cu charismă veche).

* Studiul *Poezia aromână între tradiție și modernitate* a fost publicat în volumul „Istorie și civilizație aromânească,” editat de Fundația Cultural Științifică „Andrei Șaguna,” ediția 1998; apoi republicat într-o formă revăzută, în „Carte de iubire pentru Matilda Caragiu Marioțeanu” Carti di vreami tră Matilda,(volum omagial - autor Alexandru Gica) – Societatea Culturală Aromână – Editura Sammarina, București, 2003. De asemeni a apărut și în volumul „Perenitatea Vlahilor în Balcani,” Constanța, 1998 (editat de fundația „Andrei Șaguna”). Textul din volumul de față a beneficiat de corecturile autorului.

Studiul, tradus în aromână de Irina Paris a fost prezentat la Radio România Internațional, secția aromână, în data de 17 februarie 1999;

1. Volumul de versuri a apărut la Edtura Cartea Românească în 1994.
2. România Literară nr. 7 din 1-7 martie 1995
3. Deșteptarea, revista aromânilor, nr. 2 (59), februarie 1995.
4. Zborlu a nostru, anlu IX, nr. 2 (34), 1992
5. Vase de aramă pentru apă.
6. Tavă.
7. Țest
8. Traducere proprie din aromână reprodușă din memorie după poezia lui Ioan Cutova „Sticlu di lemnu mi acl'eamă” din volumul de versuri *Finarea al Diogen*, Editura Litera.
9. Pavel Florenski – „Perspectiva inversă și alte scrieri,” editura Humanitas, 1997
10. Ibidem.

COLOFON

Autorul lucrării	ALEXANDRU GICA
Titlul lucrării	CARTI DI VREARI TRÂ MATILDA
Editura la care a apărut	Editura SAMMARINA BUCURESTI, 2003
Variantă digitalizată de	Editura Predania/ CP 67, OP 13, București www.predania.ro tehnoredactor/ Remus Brihac concept grafic/ Atelieruldegrafica.ro

PREDANIA